

Reminiscențe totalitare, mituri politice și manipulare în România postdecembristă

(Totalitarian reminiscences, political myths and manipulation in Romania after December 1989)

Hadrian GORUN

Abstract: *This study attempts to demonstrate that the regime that seized power in Romania after the revolution of 1989 maintained some features of a totalitarian regime. Thus, the transition from totalitarianism to democracy experienced great difficulties. Some political myths, like the myth of the Savior, the myth of the charismatic leader and the myth of the revolution were characteristic to the Communist period. Actually, they have also perpetuated during transition to post-communism. Immediately after the revolution from December 1989, we cannot talk about a genuine democratization in Romania. The new authorities assured the complete control over the means of coercion and persuasion. They enjoyed as well the work of an obedient press and television. The National Salvation Front (N. S. F.) and the president Ion Iliescu managed to manipulate an important part of the Romanian public opinion, valorizing its negative features, such as credulity, impulsiveness and irritability.*

Keywords: *Totalitarianism, Political myths, Transition, Manipulation, Coercion.*

Introducere

În perioada cuprinsă între 22 decembrie 1989 și 22 aprilie 1990 (data la care a debutat manifestația maraton anticomunistă din Piața Universității), România a cunoscut numeroase tulburări interne. Apogeul frământărilor care au scindat destul de profund societatea românească a fost atins în zilele de 13-15 iunie.

Așteptările societății civile (societate civilă ce tocmai începea să se contureze) legate de instaurarea unei democrații autentice păreau inițial îndreptățite. Noul regim a acceptat revenirea la sistemul pluripartidist specific perioadei precomuniste. Pluripartidismul este indispensabil oricărui regim democratic. Măsura conducerii Consiliului Frontului Salvării Naționale este însă tipică pentru politica de schimbare simulată,¹

urmată consecvent la începutul anului 1990. Finalitatea acestei politici consta în cosmetizarea comunismului sub masca unei așa-numite „democrații originale”. Regimul postdecembrist și Ion Iliescu (președinte al C. F. S. N. și mai apoi al Consiliului Provizoriu de Uniune Națională) intenționau să inculce opiniei publice impresia unei democratizări autentice, prin intermediul unor decizii și măsuri menite să vină în întâmpinarea sensibilităților cetățenilor și să satisfacă doleanțele acestora.

Unii opozanți ai regimului comunist, foști deținuți politici, precum și o parte a intelectualității românești nutreau speranța că tranziția de la comunism la capitalism va implica abandonarea practicilor specifice totalitarismului comunist și va fi lipsită de convulsii sociale. Acceptarea alterității, pluralismul ideilor și opiniilor sunt condiții sine qua non pentru funcționarea firească a unei societăți libere. Un asemenea context prielnic ar fi îngăduit afirmarea valorilor și principiilor democratice. Trecerea de la un regim nedemocratic, totalitar la o democrație autentică fost însă extrem de dificilă.

Dificultățile trecerii de la totalitarism la democrație. Controlul absolut al puterii asupra mijloacelor de constrângere și de convingere

Pentru a înțelege mai lesne dificultățile tranziției generate de persistența sechelelor totalitare, ne

vom referi la sintetica analiză antitetică a regimurilor democratice și a celor nedemocratice la care a procedat Raymond Aron: pe de o parte, concurența, constituționalismul, pluralismul grupurilor sociale și statul partidelor și, pe de altă parte, monopolul, revoluția, absolutismul birocratic și statul partizan.² Potrivit politologului francez, totalitarismul (fenomenul totalitar) se definește prin câteva elemente esențiale, printre care amintim: partidul unic și monopolul său asupra activității politice; autoritatea absolută a ideologiei, devenită adevăr oficial al statului; dublul monopol al statului-partid atât asupra mijloacelor de constrângere, cât și asupra celor de persuasiune; subordonarea totală a activității economice și profesionale față de stat și ideologia sa oficială; teroarea polițienească și ideologică, rezultată în urma unei politizări și ideologizări absolut.³ Ideologia se constituie în principalul instrument de legitimare a Partidului-Stat și deopotrivă în arma principală a acestuia, în condițiile în care ea se transformă în singurul adevăr acceptat. Libertatea și democrația sunt periclitare și încălcate atunci când statul deține monopolul asupra adevărului însuși. Escamotarea realității, mistificarea și denaturarea adevărului, în acord deplin cu interesele regimului, fac ca minciuna să se metamorfozeze în adevăr, fiind recunoscută și legitimată ca atare.

Evoluțiile politice interne din primele luni ale anului 1990 au

demonstrat fără putință de tăgadă că România postdecembristă prezenta anumite trăsături ale unui regim nedemocratic și totalitar. Avem în vedere rolul asumat de Frontul Salvării Naționale (F.S.N.), pretențiile de infailibilitate ale acestei formațiuni și ale liderului său Ion Iliescu (președinte al C.F.S.N., ulterior al Consiliului Provizoriu de Uniune Națională (C.P.U.N.).

În virtutea politicii de schimbare simulată, conducerea C.F.S.N. a procedat la un gest de fațadă în urma demonstrației de protest din 12 ianuarie 1990. Cedând presiunilor opiniei publice, a dispus scoaterea Partidului Comunist Român în afara legii. Decretul care legitima dizolvarea a fost însă abrogat aproape imediat. Mai mult, liderii F.S.N., inclusiv Ion Iliescu, au declarat mulțimii că Frontul reprezenta doar o forță politică provizorie, cu menirea de a organiza alegeri libere.⁴

Decizia F.S.N. , din 28 ianuarie 1990, de a se transforma în partid politic și de a participa la alegeri⁵ a constituit unul dintre cele mai relevante indicii al veleităților Frontului de a monopoliza întreaga activitate politică românească. Împărtășind valorizarea lui Raymond Aron, este vorba de o trăsătură definitorie a oricărui stat totalitar. Hotărârea lui Ion Iliescu și a celor mai proeminenți reprezentanți ai F.S.N. confirmă deopotrivă teza cu privire la confiscarea revoluției din decembrie 1989 și deturnarea idealurilor sale. Este simptomatică afirmația lui Alexandru Paleologu, ambasadorul

României la Paris, potrivit căreia puterea de la București, perpetua esența sistemului, deși formal anunța sfârșitul comunismului.⁶

F.S.N. și Ion Iliescu obțineau un important avantaj în raport cu celelalte formațiuni de pe scena politică românească (cu deosebire față de principalele partide de opoziție, Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal). Avantajul era conferit de controlul pârghiilor puterii. De asemenea, noul regim moștenea de la P.C.R. un vast și rigid aparat birocratic și represiv, care putea, la nevoie, să îi garanteze perpetuarea puterii, realitate confirmată îndeosebi în cursul evenimentelor din iunie 1990. Monopolul asupra mijloacelor de constrângere, la care se referea Raymond Aron, era deja asigurat, fiind însoțit de exercitarea monopolului asupra mijloacelor de convingere. Oficiosul P.N.Ț., *Dreptatea* și cel al P.N.L., *Liberalul* au fost constrânse să își limiteze apariția. În timpul mineiriadei din iunie 1990, pentru câteva zile, a fost interzisă publicarea cotidianului *România liberă*, foarte cunoscut pentru atitudinea critică față de F. S. N. și Ion Iliescu.⁷

Ideologie și mit. Perpetuarea mitului Salvatorului, al liderului carismatic și al revoluției

Beneficiind de prețiosul aport al mass-media⁸, Ion Iliescu și acoliții săi au reușit să se impună în ochii

publicului larg, mizând eficient pe puternicul impact emoțional produs. Astfel, ei și-au construit cu abilitate imaginea de salvatori (cu deosebire Ion Iliescu). Reprezentanții noii puteri nu au optat deloc întâmplător nici pentru denumirea de “Frontul Salvării Naționale”. Frontul trebuia să se înfățișeze opiniei publice drept garant al regenerării naționale după catastrofa produsă de dictatura ceaușistă. Vinovați și damnați pentru toate relele și eșecurile vor fi doar secretarul general al P. C. R., familia și apropiații acestuia. Culpa lor impardonabilă consta în compromiterea comunismului. Așadar regimul și ideologia comunistă omniprezentă și omnipotentă erau nu numai exonerate de orice vină, ci chiar idealizate. Discursul televizat rostit de Iliescu imediat după aca-pararea puterii reprezintă o dovadă irefutabilă în acest sens. El a declarat că fostul dictator a întinat idealurile nobile ale comunismului. Din aceste cuvinte, deducem că ideologia comunistă era sortită să rămână adevărul suprem, absolut al statului.

În concepția istoricului Eric Hobsbawm, trecutul „este un element esențial, probabil *elementul* esențial al acestor ideologii. Dacă nu există un trecut pe măsură, el poate fi întotdeauna inventat.”⁹ Politologul Vladimir Tismăneanu se întreba, în lucrarea *Fantasmele salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, dacă există o diferență între ideologie și mit. În timp ce ideologia se întemeiază pe

idei sistematice, mitul sugerează o poveste. Toate ideologiile au un miez mitologic. În plus, „ideologiile radicale au tendința de a se împleti într-o manieră specială cu mitologia prin faptul că ele accentuează posibilitatea sau chiar necesitatea stringentă a ruperii totale de lanțul dezvoltării istorice [...]”¹⁰. Totalitarismele secolului al XX-lea manifestau convingerea că istoria umană are un scop. Scopul poate fi identificat și realizat doar mulțumită geniului unui lider carismatic, or mitul liderului¹¹ este de maximă importanță în dictaturile ideologice ale veacului al XX-lea, fie ele de extrema stângă, fie de extrema dreaptă. Orice popor are nevoie de mituri, orice comunitate creează mituri. Creația mitologică se intensifică în perioadele mai frământate, când se produc schimbări spectaculoase și când conștiința colectivă este zdruncinată. Puterea, în scopul legitimării, dar și colectivitatea, pentru a se pune la adăpost de presiunile exercitate de putere, apelează la mituri.¹² Miturile politice pot fi manipulate în scopuri politice, fiind utilizate ca factori de coeziune colectivă în fața primejdiei reprezentate de celălalt.¹³

Într-o oarecare măsură, mitul liderului carismatic poate fi înțeles în conexiune cu mitul Salvatorului. Regimul postdecembrist din România a continuat o cunoscută practică a Partidului-Stat comunist, care procedase cu obstinație la cultivarea mitului Salvatorului. Gesturile, discursurile unui asemenea personaj

sensibilizează profund mulțimile, stimulându-le emoțiile.¹⁴

Dacă în august 1968, Nicolae Ceaușescu se găsea în postura de „salvator”, în decembrie 1989, rolul mesianic va reveni lui Ion Iliescu. El va fi cel dintâi exponent al nou instalatei guvernări, care se va adresa populației într-un discurs televizat, atrăgând atenția întregii opinii publice asupra sa. Din acest motiv, Iliescu va fi perceput ca un campion al libertății de către populația abrutizată de opresiune, lipsuri și privațiuni în ultimii ani ai „epocii Ceaușescu”.

Putem identifica și alte rațiuni pentru această stare de lucruri. Ne îngăduim să precizăm că românii sunt un popor ce manifestă un puternic spirit paternalist. Spiritul paternalist este explicabil dacă ne raportăm la mitul bunului împărat.¹⁵ Poporul român se simte confortabil când are un „pater patriae” care să îi protejeze. Istoria contemporană ne demonstrează că românii sunt capabili de o iubire pătimașă față de proprii conducători. Dar această iubire se poate transforma în timp într-o ură viscerală. De exemplu, regele Mihai era adulat până în momentul abdicării forțate, iar la începutul anilor 1990 era extrem de hulit, din pricina pervertirii mentalităților în urma “marii glaciațiuni totalitare comuniste dintre 1945 și 1989”¹⁶ și pe fondul agresivei propagande antimonarhice a regimului postdecembrist. Și în ce privește această din urmă chestiune, Ion Iliescu a împărtășit poziția oficială a

regimului comunist. Nicolae Ceaușescu se afla la apogeul popularității interne și internaționale după condamnarea invadării Cehoslovaciei de către trupele Organizației Tratatului de la Varșovia, în august 1968.¹⁷ Nu ne hazardăm afirmând că în cazul în care ar fi riscat organizarea de alegeri libere în acel moment, secretarul general al P. C. R. ar fi câștigat detașat, iar cvasimajoritatea românilor și-ar fi sacrificat viața pentru el. În schimb, în decembrie 1989, din pricina deteriorării accentuate a condițiilor de trai și a gravelor încălcări ale drepturilor omului, conducătorul și-a atras antipatia și ura majorității cetățenilor. Imediat după înlăturarea dictatorului, imensa aversiune față de acesta se va metamorfoza în dragoste față de noul „pater patriae”, Ion Iliescu. Acesta din urmă era cel ales să răspundă pozitiv tuturor expectanțelor poporului. Iliescu era chemat să ducă la îndeplinire și să concretizeze toate aspirațiile și speranțele. Misiunea mesianică ce îi incumba transpare și din sloganurile scandate la mitingurile F.S.N., precum „Iliescu apare/ Soarele răsare” sau „Iliescu, să fii tare/ Cum a fost Ștefan cel Mare”.¹⁸ Sunt acestea rațiuni ce justifică succesul electoral categoric al lui Ion Iliescu în 20 mai 1990, când a obținut peste 84% din voturi.

Sub totalitarismul comunist, distingem deopotrivă mitul revoluției, în corelație cu mitul revoluționarului de profesie și al luptei revoluționare.¹⁹ Însuși Vladimir Ilici Lenin, creatorul celui dintâi stat

socialist din lume înțelegea revoluția în termeni de putere. Finalitatea revoluției consta în cucerirea statului.²⁰ Revoluția trebuia înfăptuită de un grup de revoluționari, ce reprezenta, în fapt, Partidul.²¹ Ion Iliescu a susținut mereu teza revoluției române spontane,²² iar F. S.N. era îndreptățit să preia puterea, fiind de fapt o „emanatie” a revoluției din decembrie 1989.

Manipularea opiniei publice

Tendențele dictatoriale și totalitare ale regimului postdecembrist transpar totodată din menținerea în vigoare a Constituției ceaușiste din anul 1965. Noua lege fundamentală a României postsocialiste a fost adoptată abia în 1991. Guvernarea beneficia așadar de cadrul legal pentru a monopoliza puterea și a impune ordinea prin metode polițienești. Conform decretului-lege din 14 martie 1990, în timpul mitingurilor, adunărilor, al intervențiilor televizate și radiodifuzate sau în presă, formațiunilor politice și candidaților li se interzicea să aducă prejudicii ordinii de drept.²³ Cea mai mare parte a presei era subordonată și aservită intereselor F.S.N.. De asemenea, singurul post de televiziune era favorabil Frontului și președintelui Iliescu. Este interesantă maniera în care mass-media aflată în solda puterii a construit imaginea “celuilalt”. Reprezentanții manifestațiilor și opozanților sunt complet distorsionate, eminent

negative.²⁴ În regimurile nedemocratice și totalitare, puterea, în general, și liderii carismatici, în special, stăpânesc excelent arta manipulării mulțimilor.

Cu sprijinul consistent al singurului post de televiziune și al presei aservite, Ion Iliescu și guvernării au mizat eficient pe manipularea unei părți însemnate a opiniei publice, nedepinse cu exercițiul democratic și cu principiile statului de drept. Apogeul acțiunilor de manipulare a populației, la care a procedat sistematic puterea postdecembristă, a fost atins în zilele de 13-15 iunie 1990.²⁵

Masele, mulțimile sunt oricum extrem de susceptibile de a fi manipulate. Într-o lucrare pe care o considerăm încă de mare actualitate, Gustave Le Bon aprecia cu justețe că „în anumite împrejurări date, [...] o aglomerare de oameni posedă caracteristici noi, diferite de acelea ale fiecărui individ ce intră în componența ei. Personalitatea conștientă dispăre, sentimentele și ideile tuturor sunt orientate în una și aceeași direcție. Ea formează un suflet colectiv [...] care prezintă trăsături foarte distincte. Colectivitatea devine atunci [...] o mulțime organizată sau [...] o mulțime psihologică. Ea formează o singură ființă și se supune *legii unității mentale a mulțimilor*.”²⁶ Regimul Ion Iliescu și mass-media au valorificat caracteristici definitorii ale maselor, precum impulsivitatea, iratibilitatea și credulitatea, analizate, de asemenea, de către Le Bon.

Subconștientul este acela care direcționează actele mulțimilor, individul acționând sub imperiul „hazardului instigării”, iar mulțimea devine „sclava impulsurilor primite”.²⁷

Dominate de inconștient, de irracionalitate și incapabile de a manifesta spirit critic, masele sunt extrem de credule, neverosimilul neexistând pentru ele: „Crearea de legende care circulă cu atâta ușurință în rândurile mulțimilor nu este numai rezultatul unei complete credulități, ci și al deformărilor uluitoare pe care le suferă evenimentele în imaginația indivizilor strânși laolaltă [...] Mulțimea gândește prin imagini, iar imaginea evocată evocă ea însăși o serie de alte imagini, fără nicio legătură logică cu prima. [...] Rațiunea demonstrează incoerența unor asemenea imagini, dar mulțimea nu o vede; iar ceea ce imaginația sa deformantă adaugă la eveniment, mulțimea confundă cu evenimentul. Incapabilă să distingă subiectivul de obiectiv, ea admite drept reale imaginile evocate în spiritul ei, deși cel mai adesea nu are decât o legătură îndepărtată cu faptul observat.”²⁸ În timpul evenimentelor din 13-15 iunie 1990, Dragoș Pâslaru a fost la un pas să fie linșat de mulțime. Presa favorabilă F.S.N. a pus în circulație imagini ale actorului îmbrăcat în uniformă legionară. Imaginile au fost însă preluate din filmul *Drumeț în calea lupilor*, în regia lui Constantin Văeni, în care Dragoș Pâslaru interpretase rolul liderului legionar Horia Sima. De altfel, campania denigratoare la care

au fost supuși constant protestatarii din Piața Universității și liderii opoziției politice, prezentați drept fie „elemente legionare și fasciste”, fie ca fiind animați de interese meschine, a dat roade din plin. Răbufnirile de maximă brutalitate consemnate în timpul mineriadei din 13-15 iunie, atât în rândul minerilor, cât și al unei părți a populației civile, constituie dovezi incontestabile.

Violență legitimă sau teroare polițienească? Rolul privilegiat al clasei muncitoare

Regimul postdecembrist a exercitat teroarea polițienească, în iunie 1990, pentru a se menține la putere și a elimina orice formă de opoziție și contestare, o altă particularitate a unui stat totalitar dezvăluită, din nefericire, în zorii tranziției românești spre democrație. Regimul putea invoca monopolul violenței legitime, de care dispune statul, la care făcea referire Max Weber.²⁹ Însă acest monopol este limitat de dreptul de rezistență în fața opresiunii, un principiu de sorginte iluministă. Opinia publică poate uzita de respectivul drept legitim mai ales în condițiile în care guvernării nu respectă termenii contractului social³⁰ încheiat cu guvernării. Noua guvernare a ținut cu orice preț să își conserve și să își perpetueze puterea, folosind categorii socio-profesionale (muncitorii de la Întreprinderea de Mașini Grele și minerii din Valea Jiului) drept instrument pentru îndeplinirea

scopurilor. Aceste categorii (cu deosebire minerii) s-au constituit într-un fel de formațiuni paramilitare îndreptate împotriva oponenților (în special intelectuali). Împărtășim opinia procurorului militar Dan Voinea, care califica violența îndreptată împotriva propriilor cetățeni drept *terrorism de stat*.³¹ Apelul la mineri confirmă deopotrivă importanța conferită clasei muncitoare, în concordanță cu doctrina marxistă. Servindu-se de clasa muncitoare pentru a „disciplina” alte categorii indezirabile (îndeosebi intelectuali), regimul postceaușist recunoștea, implicit, statutul privilegiat al acesteia.

În schimb, intelectualii care puneau sub semnul întrebării infailibilitatea noii puteri deveneau un fel de *marginali*³² (marginali, în sensul de marginalizați) ai contemporaneității, plasați la periferia societății. Lozincile „Noi muncim, nu gândim!” și „Moarte intelectualilor!”³³ relevă extrema adversitate față de cei capabili de spirit critic. Teroarea polițienească la care a recurs noul regim din 1990 este confirmată de atitudinea față de opozanții discreditati, neutralizați și reduși la tăcere cu brutalitate. Mărturiile celor care au îndurat

infernul lagărului de la Măgurele³⁴, în iunie 1990, sunt mai mult decât grăitoare. Este vorba de un statut ingrat, de opoziție de fațadă.

Concluzie

Regimul postdecembrist rezerva opoziției un rol pur formal, decorativ. Conducerea Frontului Salvării Naționale a operat o serie de schimbări de fațadă, cu scopul de a cosmetiza imaginea totalitarismului comunist, sub masca unei așa-numite „democrații originale”. Intențiile nedisimulate de dominație asupra întregii activități politice, exercitarea violenței și a controlului cvasi-complet asupra mass-media, perpetuarea miturilor politice din timpul regimului comunist, manipularea opiniei publice demonstrează, fără putință de tăgadă, persistența sechelelor totalitare. Având în vedere cele de mai sus, suntem în măsură să conchidem că în România, la începutul anului 1990, instaurarea unei democrații autentice, în care să fie respectate drepturile și libertățile tuturor cetățenilor, reprezenta un obiectiv destul de dificil de realizat.³⁵

Note

¹ Sintagma „schimbare simulată” a fost utilizată și valorificată de către Michael Shafir atât în legătură cu “epoca” Nicolae Ceaușescu, cât și cu perioada tranziției. Vezi Michael Shafir, *Romania: Politics, Economy*

and Society. Political Stagnation and Simulated Change, Frances Pinter, London, 1985; Michael Shafir, „Schimbarea simulată: rădăcini și efecte”, în *România după douăzeci de ani*, Radu Murea, Vasile

- Boari, Natalia Vlas (coord.), vol. I, Institutul European, Iași, 2010.
- ² Anton Carpinski, *Doctrină politică contemporană. Tipologii, dinamică, perspective*, Editura Moldova, Iași, 1992, pp. 55-56.
- ³ Raymond Aron, *Democrație și totalitarism*, traducere de Simona Ceaușu, Editura All, București, 2001, pp. 212-213.
- ⁴ Domnița Ștefănescu, *11 ani din istoria României. Decembrie 1989- Decembrie 2000*, Editura Mașina de scris, București, 2000, pp. 53-54.
- ⁵ *Ibidem*, pp. 56-57.
- ⁶ Alexandru Paleologu, *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golaniilor*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 8.
- ⁷ Alin Rus, *Mineriadele. Între manipulare politică și solidaritate muncitorească*, Editura Curtea Veche, București, 2007, pp. 139-147; Hadrian Gorun, „Putere și opoziție: semantica discursului oficial din primele luni postdecembriste”, în *Sfera politicii*, nr.1(173)/2013, p. 140.
- ⁸ Pentru dezvoltarea argumentului, vezi și Adrian Gorun, Horațiu Tiberiu Gorun, *1989. România între revoluție și lovitură de stat*, Editura Pro Universitaria, București, 2015.
- ⁹ Erich Hobsbawm, „The New Threat to History”, *New York Review of Books*, 16 decembrie 1993, pp. 62-63, în Vladimir Tismăneanu, *Fantasmale salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Editura Polirom, Iași, 1999, p. 37, p. 202.
- ¹⁰ Vladimir Tismăneanu, *op. cit.*, p. 37.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 40.
- ¹² Alexandru Zub, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000, p. 102.
- ¹³ Simona Nicoară, Toader Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997, p. 177; Gheorghe Gorun, *Rezistența anticomunistă în județul Gorj reflectată în mentalul colectiv*, Editura Universitaria, Craiova, 2008, p. 77.
- ¹⁴ Simona Nicoară, Toader Nicoară, *op. cit.*, pp. 179-1982.
- ¹⁵ Doru Radosav, *Arătarea împăratului*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, pp. 150-194.
- ¹⁶ Florin Müller, *Societate, ideologie, dictaturi*, Editura Universității București, București, 2014, p. 161.
- ¹⁷ Lavinia Betea, Cristina Deac, Florin Mihai, Ilarion Țiu (coord.), *21 august 1968: Apoteoză lui Ceaușescu*, Editura Polirom, Iași, 2009.
- ¹⁸ Mihnea Berindei, Ariadna Combes, Anne Planche, *Mineriada. Realitatea unei puteri neocomuniste*, ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2010, p. 254.
- ¹⁹ V. Tismăneanu, *op. cit.*, p. 39.
- ²⁰ Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, Editura Humanitas, București, 1993, p. 208.
- ²¹ *Ibidem*, p. 212.
- ²² Vezi Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- ²³ Alex Mihai Stoenescu, *România postcomunistă 1989-1991*, Editura Rao, București, 2008, p. 435.
- ²⁴ Hadrian Gorun, „Considerații privind semantica discursului puterii postdecembriste și atitudinea acesteia față de opoziție”, în

- România postcomunistă. Istorie și istoriografie*, Ovidiu Pecican (editor), Editura Limes, Cluj-Napoca, 2014, pp. 25-26.
- ²⁵ Mecanismele manipulării, căreia i-a căzut victimă o parte a populației, dar și minerii în iunie 1990, sunt foarte bine explicitate de Alin Rus în volumul *Mineriadele...*
- ²⁶ Gustave Le Bon, *Psihologia maselor*, traducere de Leonard Gavriliu, Editura Științifică, București, 1991, p. 15.
- ²⁷ *Ibidem*, p. 23.
- ²⁸ *Ibidem*, p. 26.
- ²⁹ Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere de Ida Alexandrescu, Editura Anima, București, 1992, p. 8.
- ³⁰ Noțiunea îi aparține lui Jean-Jacques Rousseau. Vezi Jean-Jacques Rousseau, *Contractul social*, traducere de H.H. Stahl, Editura Antet, București, 2013.
- ³¹ A. Rus, *op. cit.*, pp. 87-169.
- ³² Termenul îi aparține istoricului medievist Jacques Le Goff.
- ³³ Domnița Ștefănescu, *op. cit.*, pp. 57-58.
- ³⁴ A. Rus, *op. cit.*, pp. 139-147.
- ³⁵ H. Gorun, *op. cit.*, p. 31.

Bibliografie

- ARON, Raymond, *Democrație și totalitarism*, traducere de Simona Ceaușu, Editura All, București, 2001.
- BERINDEI, Mihnea, COMBES, Ariadna, PLANCHE, Anne, *Mineriada. Realitatea unei puteri neocomuniste*, ediția a III-a, Editura Humanitas, București, 2010.
- BESANÇON Alain, *Originile intelectuale ale leninismului*, traducere de Lucreția Văcar, Editura Humanitas, București, 1993.
- BETEA, Lavinia, DEAC, Cristina, MIHAI, Florin, ȚIU, Ilarion (coord.), *21 august 1968: Apoteoză lui Ceaușescu*, Editura Polirom, Iași, 2009.
- CARPINSCHI, Anton, *Doctrină politică contemporană. Tipologii, dinamică, perspective*, Editura Moldova, Iași, 1992.
- CESEREANU, Ruxandra, *Decembrie '89. Deconstrucția unei revoluții*, Editura Polirom, Iași, 2004.
- GORUN, Adrian, GORUN, Horațiu Tiberiu, 1989. *România între revoluție și lovitură de stat*, Editura Pro Universitaria, București, 2015.
- GORUN, Gheorghe, *Rezistența anticomunistă în județul Gorj reflectată în mentalul colectiv*, Editura Universitaria, Craiova, 2008
- GORUN Hadrian, „Considerații privind semantica discursului puterii post-decembriste și atitudinea acesteia față de opoziție”, în *România post-comunistă. Istorie și istoriografie*, Ovidiu Pecican (editor), Editura Limes, Cluj-Napoca, 2014.
- Idem, „Putere și opoziție: semantica discursului oficial din primele luni postdecembriste”, *Sfera politicii*, nr.1(173)/ 2013.
- LE BON, Gustave, *Psihologia maselor*, traducere de Leonard Gavriliu, Editura Științifică, București, 1991
- MULLER, Florin, *Societate, ideologie, dictaturi*, Editura Universității București, București, 2014.

- NICOARĂ, Simona, NICOARĂ Toader, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.
- PALEOLOGU, Alexandru, *Minunatele amintiri ale unui ambasador al golanilor*, Editura Humanitas, București, 1991.
- RADOSAV, Doru, *Arătarea împăratului*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002.
- ROUSSEAU, Jean-Jacques, *Contractul social*, traducere de H.H. Stahl, Editura Antet, București, 2013.
- RUS, Alin, *Mineriadele. Între manipulare politică și solidaritate muncitorească*, Editura Curtea Veche, București, 2007.
- SHAFIR, Michael, *Romania: Politics, Economy and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, London, 1985.
- Idem, Michael, „Schimbarea simulată: rădăcini și efecte”, în *România după douăzeci de ani*, Radu Murea, Vasile Boari, Natalia Vlas (coord.), vol. I, Institutul European, Iași, 2010.
- STOENESCU, Alex Mihai, *România postcomunistă 1989-1991*, Editura Rao, București, 2008.
- ȘTEFĂNESCU, Domnița, *11 ani din istoria României. Decembrie 1989- Decembrie 2000*, Editura Mașina de scris, București, 2000.
- TISMĂNEANU, Vladimir, *Fantasmеle salvării. Democrație, naționalism și mit în Europa post-comunistă*, Editura Polirom, Iași, 1999.
- WEBER, Max, *Politica, o vocație și o profesie*, traducere de Ida Alexandrescu, Editura Anima, București, 1992.
- ZUB, Alexandru, *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Institutul European, Iași, 2000.